

D. M. PIPPIDI** ȘI LEGĂTURILE SALE CU EMIL PANAITESCU, DIRECTORUL ȘCOLII ROMÂNE DE LA ROMA

Formația unui istoric e amendată de numeroși factori, dintre care nu lipsesc cei legați de șansele unei bune pregătiri cu dascăli eminenți și-n vecinătatea imediată a izvoarelor. Când locul pregătirii a fost un mare centru de cercetări laborioase și îndelungi - ca și Școlile Române de la Roma și Paris -, profilul celui care a beneficiat poate atinge cele mai înalte calități.

Or, la 24 de ani, D. M. Pippidi era bursierul Școlii Române de la Paris, urmând, cu asiduitate, specializarea la École pratique des Hautes Études (1929-1931), ca să continue demersul de perfecționare la Școala Română de la Roma (1931-1933). Când a încheiat acest stagiu, la 28 de ani, tânărul se bucura deja de aprecierea cercurilor cunoscătorilor subtili ai izvoarelor istoriei clasice.

În vara anului 1933, el era la Roma, scriindu-i directorului Școlii, Emil Panaitescu - aflat în vacanță în țară - că intenționase să rămână toată vara în oraș, dar și-a revizuit planurile, după ce, la 15 iulie, s-a închis „biblioteca germană”. Preocupările sale se concentraseră asupra unui articol pregătit pentru „Revue des Études Latines” și alte lucrări „mai mărunte” pentru „Revista clasică”. Dar „orice s-ar întâmpla – promite în scrisoarea din 26 iulie – nu voi pleca din Roma înainte de a fi isprăvit lucrarea despre Tacit. E doar în interesul meu să o văd tipărită cât mai curând...”¹. Pentru a doua lucrare nu-i lipseau „nici subiectele, nici materialul”!²

* Universitatea „Valahia” Târgoviște; e-mail: muzeologiemnir.ro.

** Mai multe date bibliografice, în necrologurile semnate de Alexandru Avram, *Profesorul D.M. Pippidi (1905-1993)*, în „Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie” (SCIVA), tom 45, nr. 1, ian.-mar. 1994, p. 3-7; Petre Alexandrescu, *D. M. Pippidi (1905-1993)*, în „Dacia”, XXXVII, nr. 5, 1993, p. 5-8.

¹ În scrisoarea din Roma, datată 26 VII 1933, adresată lui Emil Panaitescu. Arhivele Naționale Centrale (A.N.C.), fond Emil Panaitescu, dos. 204, f. 1. Lucrarea în cauză, *Tacite et Tibère*, a apărut în „Ephemeris Dacoromana”, nr. 8, 1938, p. 233-297.

² *Loc. cit.*, f. 2. Corespondența din fondul citat, aparținându-i lui D.M. Pippidi, se prezintă sub formă de scrisori de mână, foarte îngrijite ca scriitură și redactare. Ele vădesc un om foarte ordonat și clar, deosebit de limpede în

La școală, s-a ocupat de bibliotecă, a supravegheat legarea tomurilor de inscripții și a ultimelor reviste, a înregistrat cărțile și publicațiile - între care 6 volume de *Vortrâgë* ale Bibliotecii Warburg și studiile Fund. Kroll, Gött. U. Hälle și Preg. Schramm, Kaiser, Rom u. *Renovatio*. Atent la ce apărea în țară, a semnalat profesorului Emil Panaitescu noua revistă „Istros”, publicație de arheologie și istorie veche, inițiată de către Scarlat Lambrino, anunțată cu interes chiar în numărul 1 din „Revue des Études Latines” (1933, p. 44)³.

Vara și o parte din toamna petrecute la Roma s-au scurs cu repeziciune, tânărul revenind la postul de asistent la Universitatea din Iași, cu speranța că Emil Panaitescu îl va sprijini în carieră. Tocmai în acest sens, îi mulțumea, la 4 decembrie 1933, „pentru bunătatea cu care vă osteniți în sprijinul meu” și pentru „îndemn” în studiile sale, sperând că noul ministru al Instrucțiunii Publice – la care apelase Emil Panaitescu pentru D.M. Pippidi – să-i fi dat „și prilejul și temeurile unei stări de spirit mai optimiste privitoare la viitorul Școlii”⁴. Cum, după 15 decembrie, a plecat spre casă, la Craiova, pentru a face sărbătorile cu ai săi, tânărul a sperat să-și vadă susținătorul la București. Ceea ce ținea însă să-i scrie denotă o altă influență ocrotitoare pe seama sa, asigurându-l că a dobândit „simpatia activă a d-lui Papacostea”⁵. Or, acest aspect era important, el fiind asistentul acestuia!

N-a uitat să-și informeze binefăcătorul nici despre o altă mare simpatie comună: Mihai Berza. Acesta tocmai a „sfârșit *Indicele*” de la „*Ephemeris Dacoromana*”, „*vreo 450 p. Mărunte*”, adevărat „*opus magnum et ordnum*”, așa că „*se cuvine dar să ne veselim cu toții: dv. pentru propășirea publicației, el pentru munca uriașă săvârșită și eu ca prieten bucuros de o asemenea izbândă. Nu aveam dreptate să spun că Berza e un tânăr excepțional înzestrat?*”⁶.

Prietenia caldă și constantă dintre cei doi, simpatia reală și deferentă a lui Panaitescu pentru fiecare, concretizată și în postul de secretar al școlii oferit lui Berza, chiar episodic, ca înlocuitor al lui V. Vătășianu, n-au încetat de-a lungul unor dificile vremuri⁷. Spre onoarea fiecăruia și ca un frumos exemplu de solidaritate intelectuală. La doar câteva zile după această scrisoare, D.M. Pippidi trimitea o

gândurile epistolare.

³ *Loc. cit.*

⁴ Cf. scrisorii din Iași, 4 XII 1933. *Loc. cit.*, f. 3.

⁵ *Loc. cit.*, f. 4.

⁶ *Loc. cit.*

⁷ Vezi și Ioan Opreș, *Mihai Berza - un destin afectat*, în „*Arta Istoriei. Istoria Artei, Academicianul Răzvan Theodorescu la 65 de ani*”, București, Ed. enciclopedică, 2004.

cerere însoțită de lista lucrărilor sale publicate sau în curs de apariție⁸, sperând – ca prin Emil Panaitescu – să ajungă „sub ochii celor îndreptățiți să hotărască, deși cum v-am mai scris, nădejile mele sunt pe fiecare zi mai mici”⁹. Interesul și bunăvoința lui Emil Panaitescu erau „ca o dovadă a sentimentelor cu cari vă amintiți de combativul dv. preopinent din atâtea seri memorabile”¹⁰. Să înțelegem că temele de filologie clasică i-au apropiat și i-au făcut să rezoneze împreună, atât pe istoricul de-acum recunoscut, cât și pe tânărul membru al Școlii. Iată, o prietenie între doi învățați, de vârste diferite, dar animați de același interese științifice, care nu va slăbi în timp, chiar atunci când schimbări matrimoniale în viața lui D.M.Pippidi l-au plasat pe acesta în familia unui adversar permanent al Directorului Școlii Române de la Roma, Nicolae Iorga!

Abia peste mai bine de un an, tânărul asistent „ieșean” a reluat corespondența cu Roma. Scria acesta, scuzându-se, la 23 februarie 1935: „dacă dvs. aveți dreptul să vă plângeți că ați rămas, de mai multe luni, fără știri din parte-mi, adevărul e că nici eu nu eram mai informat despre cele în legătură cu dvs., străin cum mă găseam de locul în care vă puteți afla. Niște extrase, în toamnă, câteva vorbe de felicitare la Anul nou, rămase fără ecou (lucru de mirare pentru cine vă cunoaște politețea scrupuloasă și promptitudinea epistolară), au făcut să-mi apară puțin delicată orice altă încercare de a lămuri ceea ce - în închipuirea mea - nu putea însemna decât o inexplicabilă indispoziție împotriva-mi. Sunt fericit să aflu cum că m-am înșelat, și fericit că tocmai revista «civilo-militară» îmi dă acest prilej (nu va fi apărut dar degeaba!)”¹¹. Remarcăm, și de data aceasta, grija lui Emil Panaitescu - în general dovedită - pentru bursierii Școlii, dar îndeosebi manifestată pentru cei eminenti, între care, categoric, D.M. Pippidi s-a aflat.

Din Iași, unde profesia, tânărul asistent i-a scris Profesorului: „prea multe motive să fiu încântat nu am. Nu doar că situația mea la Universitate nu ar fi, de la o vreme, mai bună: legal și altminteri. Primesc acum leafa întreagă, de la 1 ianuarie sunt titular și, se zice, la adăpost de surprize bugetare. M-am desprins apoi cu studenții și, în oarecare măsură, cu colegii.

⁸ Lucrările publicate în 1933 erau în număr de opt: începând cu anul 1928, prima în „Orpheus” și continuând cu cele din „Revista clasică” și „Revue des Études Latines”, Paris, vol. 9, 1931, p. 83-113 și nr. 11, 1933, iar, în curs de publicare, alte trei în „Ephemeris Dacoromana”, vol. 6 și „Revista clasică” vol. 4 (2). Detalii în anexa la scrisoarea din 8 XII 1933.

⁹ Cf. scrisorii din Iași, 8 XII 1933 - cf. A.N.C., fond Emil Panaitescu, dos. 204, f. 5.

¹⁰ Loc. cit.

¹¹ Cf. scrisorii din Iași, 23 II 1935, indicând și adresa ieșeană: str. Asachi 20 - Loc. cit., f. 7.

Domnul Papacostea continuă să-mi arate aceeași încredere și aceeași prietenie, cari au stabilit între noi – chiar de la începutul colaborării – o legătură mai trainică decât acele obișnuite între profesori și asistenți”¹². Dacă așa stăteau lucrurile sub aspectul stabilității profesionale, altfel erau privite sub cel al satisfacțiilor personale: „mi se pare nobil lucru să-ți iei meseria în serios, mai ales când această meserie își dă prilejul să explici «tinerei generații» Poetica lui Aristotel. Viața ar fi mai suportabilă, până la un punct, dacă modicitatea retribuției nu m-ar obliga să alerg după ore de suplinire la câte un liceu, dacă activitatea alimentară n-ar fi ucigașa aceleia cu care «ne dăm iluzia eternității», dacă sărăcia de cărți n-ar face imposibilă orice investigație și orice control, dacă Iașul n-ar fi ceea ce este: un târg uitat de Dumnezeu, plin de glod și de pizmași, cu apă sălcie și cu librării sărace...”¹³. Iată, veșnicele nemulțumiri ale elitelor, izolate, adeseori, în locuri unde dialogul și documentarea sunt dificile, dar și neîncurajate, nesuținute financiar pentru a produce ceea ce se așteaptă de la ele.

Considerându-se izolat, D.M. Pippidi nu dispunea încă nici de confortul material, nici de climatul cel mai potrivit progresării studiilor sale. Se și explică: „să vă mai spun atunci pentru ce lucrarea de care mă întrebați stă și acum neisprăvită, ca și o notă despre stela de la Constanța, publicată de D. Sauciuc-Săveanu, ca și un articol despre cultul imperial sub Caligula, ca și altul despre corijența lui Tiberiu? Pentru ce sunt nevoit să scriu lucruri ușoare ca nota din <<Athenaeum>>, ori recenzii ca acele din <<Revue des Études Latines>>? Pentru ce singura mea mângâiere e să traduc Poetica, cu nădejdea de a putea-o publica odată?, până când înțelege că, dacă ar continua „tot pe tonul acesta, dacă elegia n-ar fi, dintre toate genurile literare, acel pe care îl gust cel mai puțin. Prefer să o întrerup dar, în momentul când amenință să devină... pontică, nădăjduind, ca și dumneavoastră, că vom mai vorbi despre cele necazuri cu prilejul vreunei întâlniri în București”¹⁴. Obida, odată vărsată, s-a eliberat, confesându-se unui prieten mai vârstnic și protector al său, care-i admira darurile și-i încuraja latura creativă. Taciturnul, interiorizat în învățat – pe atunci „legat de catedră și de Iași”, depărtat de prietenul Berza – a sperat, mai întâi, la o vacanță de primăvară, în preajma Paștilor și la un rost mai bun. La orizontul ieșean încă nu apăruse lumina așteptată, dar nici departe nu era...

În acea vară, Emil Panaitescu l-a invitat pe D.M. Pippidi la Roma, reușind să-i asigure și un mic stipendiu, ca înlocuitor vremelnic al lui V. Vătășianu, plecat în vacanță la țară. La 23 iulie, D.M. Pippidi ajunsese și s-a instalat la Școală, fiind „plin de bucuria revederilor și de

¹² Loc. cit., f. 7-8.

¹³ Loc. cit., f. 8.

¹⁴ Loc. cit., f. 8 v.

cele mai bune intenții!". Întârziase însă datorită celor de acasă, care „cârmuiesc destinele călătorilor pe meleaguri străine”, cei de la Finanțe respingându-i prima cerere de schimb valutar, dar, sprijinit de prietenul lui Emil Panaitescu, N.I. Herescu, a reușit, la a doua încercare. Drumul la Roma a însemnat pentru el răgazul de a verifica bibliografia necesară definitivării tezei de doctorat și pentru a finaliza 2-3 articole „mai scurte”¹⁵. La sfârșitul lunii august se mai găsea la Roma, îngrijind de școală și de bibliotecă, lucrând ca un adevărat secretar și informându-l pe director cu cele petrecute între timp.¹⁶ Dar, în septembrie, a trebuit să se întoarcă în țară, la obligațiile școlare, împărțindu-și timpul, toată toamna, „între examene și o gripă de care n-am scăpat nici acum”¹⁷. Drept și cuviincios, i-a scris Profesorului: „poate că nu-i prea târziu ca să vă mulțumesc pentru amabila primire și atât de măgulitoare prietenie pe care mi-ați arătat-o în cele câteva luni petrecute la Roma”, neuitând de datoria ce o avea pentru „Ephemeris Dacoromana” și de care promitea să se achite curând¹⁸. Cum îi apăruse un articol în „Revista clasică” – trimis Școlii -, a fost flatat de aprecierile favorabile făcute de Panaitescu, căci „judecata exprimată e din acelea cari mă angajează într-o formă oarecum solemnă”; acesta-i reținuse „tentativa sa de amendăție” la teza lui M.P. Charlesworth, un „ultim apărător al «lecțiunii» tradiționale” a unui text antic. Totodată, D.M. Pippidi aștepta un alt articol scris la Roma, rezultatul unei munci „destul de mare, în sensul unei idei cu totul nouă, sperând astfel că nu mi-a fost drumul la Roma degeaba!”¹⁹. Așa cum a evoluat ulterior, opera sa arată, cu prisosință, tocmai folosul științific excepțional de pe urma unor atari stagii de documentare. La Iași, D.M. Pippidi l-a susținut pe profesorul Papacostea: „toată grija cursului mi-a rămas mie, abia pot face față obligațiilor didactice necum să mai întreprind vreun lucru științific, așa că trist e că acum nu mai am răgaz să lucrez nimic pentru mine”; chiar și lucrarea pentru „Ephemeris Dacoromana” a rămas „în suferință”, cele șapte și apoi opt ore de curs pe săptămână solicitându-l la maximum!²⁰. A sperat doar să nu întârzie tipărirea tezei, deci contribuțiile sale pentru anuarul Școlii, deși „fatalitatea mă împiedică să o fac, tocmai când mă așteptam mai puțin!”²¹. Cum lumea concretă în care

¹⁵ Cf. scrisorii din Roma către Emil Panaitescu, aflat în vacanță la Kanzelhöhe, în Austria - datată 25 VII 1935 - . *Loc. cit.*, f. 9-10.

¹⁶ Cf. scrisorii din Roma, 30 VIII 1935. *Loc. cit.*, f. 11.

¹⁷ Cf. scrisorii din Iași, 8 XI 1935. *Loc. cit.*, f.12.

¹⁸ *Loc. cit.*, f. 13. Între timp se mutase, locuind pe strada D. Grecianu nr. 10 din Iași.

¹⁹ Cf. scrisorii din Iași, 30 I 1936. *Loc. cit.*, f. 14.

²⁰ *Loc. cit.*

²¹ *Loc. cit.*, f.15.

trăia nu s-a arătat prea îngăduitoare cu savanții, a observat, autoironic: „În București incertitudine. În Iași, aceeași atmosferă aprigă și, pe deasupra, sărăcie lucie. «Creditul» e implacabil cu cine a mers în Italia pe bani împrumutați...”²². Or, tocmai într-o atare postură s-a aflat și studiosul epigrafist!

La 6 mai 1936, a sperat să fie, din nou, stăpân pe timpul său și să trimită, totuși, manuscrisul promis la Roma: „Idea de a o vedea (teza de doctorat - n.n.) tipărită înainte de toamna viitoare mă bucură nespun, pentru că sunt șanse să se petreacă la București schimbări cari ar putea face liber locul lui Herescu și necesită un concurs înainte de Crăciun”²³. De acum, tânărul făcea și planuri de căsătorie, tot în capitală, în familia istoricului Nicolae Iorga. Cu atât mai mult, titlul de doctor în domeniu trebuia adjudecat, așa că și publicarea lucrării - ce urma să fie prezentată ca teză de doctorat - în „Ephemeris Dacormana” devenise imperioasă. Ca atare, la 25 ianuarie 1937, i-a trimis lui Emil Panaitescu sfârșitul capitolului al doilea al acesteia, deducând că celelalte părți fuseseră expediate mai înainte²⁴.

Prins în febra schimbărilor, abia la 14 aprilie 1937, D.M. Pippidi i-a scris iarăși lui Emil Panaitescu, dorind „să vă fi putut aduce, dacă nu vestea bună a căpătuirii mele (încă problematică), măcar pe aceea că amabilitatea cu care ați facilitat străduința-mi de a vedea tipărită lucrarea despre Tacit și-a dat roadele, și că extrasele sunt gata!”²⁵ Doar că era obligat, din nou, să apeleze la sprijinul Profesorului, pentru a îngădui să se tragă un tiraj special de 50 de exemplare tipărite din studiu, care să fie prezentate ca teză comisiei de la Facultatea de Litere și Filozofie din București. Intitulată *Tacite et Tibère. Une contribution à l'étude du portrait dans l'historiographie latine*, cu aceasta trecuse doctoratul, în iunie 1932, în fața unei comisii compuse din profesorii D. Evolceanu (prim referent), D. Burileanu (referent secund), I. Valaori și Scarlat Lambrino, prezidată de către decanul Dimitrie Gusti. În baza titlului de doctor, învățatul a depus, la ora 17, în ziua de 5 mai 1937 - „ultima zi și ultimul ceas al răgazului de înscriere la examenul pentru conferința de Literaturi clasice” -, la decanatul Facultății bucureștene, cele 50 de exemplare din teză, cu copertă specială (nu sub cea din „Ephemeris”!), legată de un „tipograf milostiv” și plătite de el. Știa, bineînțeles, că nu era o procedură „ortodoxă”, dar n-avea „o altă cale de ieșit din impasul

²² *Loc. cit.*

²³ Cf. scrisorii din Iași, 6 III 1936. *Loc. cit.*, f. 16. Apropo-ul subtil trimite și la schimbările matrimoniale, care îl vor re poziționa, curând, în postura de ginere al lui Nicolae Iorga.

²⁴ Cf. scrisorii din Iași, 25 I 1937. *Loc. cit.*, f. 17.

²⁵ Cf. scrisorii din București, 14 IV 1937. *Loc. cit.*, f. 19.

în care mă găseam”, căci se încercase, printr-o manevră, îndepărtarea sa de la concurs. Înștiințându-l pe Emil Panaitescu, a sperat ca demersul să nu-l fi mâhnit prea mult, ținând seama de miza acestuia²⁶. După cum au evoluat legăturile dintre cei doi, sigur că un atare compromis a fost admis, iar lucrarea în sine n-a suferit, apărând în „Ephemeris Dacoromana” din anul următor.

La 22 iunie 1937, concursul i-a dat - prin hotărârea comisiei - câștig de cauză lui D.M. Pippidi, care s-a grăbit să scrie la Roma că „rezultatul corespunde întrutotul așteptărilor optimiste cu cari am pornit să-l trec”, el fiind notat cu 18,50 - față de 16,25 puncte acordate pentru contracandidatul său, N. Coman - ²⁷. Bineînțeles, l-a felicitat, dându-i și vestea bună a publicării sale în 1938, autorul văzându-și astfel „mult necăjita mea teză” publicată la loc de cinste, drept care reitera „atașamentul meu profund pentru «instituție» și pentru o tradiție pe care, mai mult decât oricine, dumneavoastră ați știut să o faceți respectată”²⁸. Fericit din cale-afară, tânărul conferențiar universitar avea, de acum, toate motivele să creadă în steaua lui bună.

Mulțumindu-i lui Panaitescu pentru „darul pe care ați avut amabilitatea de a mi-l trimite” - probabil, o carte valoroasă! -, l-a asigurat că „întâmplările recente n-au zdruncinat întru nimic o legătură de acum veche, și, în alegerea înțeleptului poet ca sol al bunei învoieli, îmi place să văd promisiunea acelorași trainice raporturi, sub semnul omeniei și al statorniciei”²⁹.

Într-adevăr, legăturile celor doi istorici, consolidate de interese științifice statornice și gusturi alese comune, n-au întâmpinat obstacole, doar că, în calea lor, s-au așezat, după război, exilul și drama Profesorului Emil Panaitescu, izolat - ca și mulți alți români din afara țării - de confrății rămași să-i servească acesteia idealuri și crezuri într-un nou regim politic, care nu s-a arătat nici îngăduitor și nici înțelegător pentru elitele intelectuale.

²⁶ Cf. scrisorii din București, 5 V 1937. *Loc. cit.*, f. 22-23.

²⁷ Cf. scrisorii din București, 24 VI 1937, *Loc. cit.*, f. 24.

²⁸ Cf. scrisorii din București, 10 VII 1937. *Loc. cit.*, f. 26-27.

²⁹ Cf. scrisorii din București, 21 VII 1937. *Loc. cit.*, f. 28.

**D. M. PIPPIDI AND HIS TIES WITH EMIL PANAITESCU,
DIRECTOR OF THE ROMANIAN SCHOOL IN ROME**

Abstract

The present paper presents the correspondence between young D.M. Pippidi and Professor Emil Panaitescu, who was at that time, 1933-1937, the Director of the Romanian School in Rome.

Keywords: D.M. Pippidi, Emil Panaitescu, Romanian School in Rome, correspondence, Marcu Beza.